

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 25, 2007.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОДДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 25, 2007.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE DEPARTMENT OF ARTS, 25, 2007.

UDK 821.163.4.09-13 Петровић Његош...

Радојица ЈОВИЋЕВИЋ

„ЗБИЛИ ТИ СЕ СНОВИ НА ТУРЧИНА”

П. П. Његош, *Горски вијенац*, 518.

Апстракт: Реч је о двојакном тумачењу овога стиха, у зависности од схватања облика **з б и л и (с е)**. Једни га изводе из глагола **з б и т и (с е)**, **збйјѐм** (трп. прид. **збйјен, -ѐна, -ѐно** и **збйт**) = **сабити (се), стиснути (се)**, а други из глагола **з б и т и (с е)**, **збўде (се)** = **десити се, догодити се; задесити, здесити**.

Кључне речи: збили се, концентрисали се, задесили, индикатив, оптатив.

Ово „Његошево ремек-дело, ... најзначајнија епска творевина Јужних Словена, ... непрестано поставља нове задатке пред оне који се труде да их протумаче. Има много приступа, и сваки од њих отвара ново виђење дела, али сви они заједно нису кадри да стварно исцрпу најдубљу садржину. Што се више дело одмиче у временску даљину, то се више чини да се подмлађује и да потомство открива нове песничке истине и лепоте”.

Алојз Шмаус¹

Готово век и по – од Стефана Митрова Љубише до Радмила Маројевића – тумачи *Горскога вијенца* не могу да се сложе како у стиху узетом за наслов овога осврта ваља читати облик **збили се** и како схватити читав стих „**збили ти се снови на Турчина**”. И док Љубиша то чини (1868. године), рекло би се, сасвим узгредно, у само четири речи: „**Све сањаш о Турцима**”² (што ће касније образлагати

¹ Алојз Шмаус, *Студије о Његошу*, Подгорица 2000, 133.

² Исп. *Gorski vijenac*. Historički događaj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Njeguš vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tu-

Лабуд Гојнић), Маројевић у правој расправи заступа, а и својом аргументацијом образлаже сасвим супротно тумачење, које је осамнаест година (1886) после Стефана Митрова Љубише иницирао Светислав Вуловић: „*Ја мислим, да овај стих значи: да Бог да твоји зли снови, који те канда муче, Турчину зло наслутили, т. ј. на њему се сан испунио (збио, догодио)*”; али ми један Херцеговац, који *Горски вијенац* на памет и Црну Гору унакрст зна, рече, да ће то значити: *све једнако о Турчину мислиш*, да је, дакле, овде збили се = скупили се”³.

И ето, од Стефана Митрова Љубише и Светислава Вуловића, па све до ових дана приређивачи и коментатори *Горскога вијенца* се опредељују за једно или друго тумачење, поткрепљујући и образлажући једно и оспоравајући друго и другачије схватање. Само је Михаило Стевановић у својој начелној осврту на претходне коментаторе овога стиха – иако се определио за једно тумачење – остављао могућност и за друго. О овој стиху он говори у два својих монографијама: *Језичка тумачења у коментарима Његошева Горског вијенца*⁴ и *О језику Горског вијенца*, коју овде и цитирам:

Глаголски облик **з б и л и** у стиху: Збили ти се снови на Турчина (518) – коментатори су различито схватали. М[илан] Решетар је у првој својој коментаријској о овој протумачио као крњи перфекат (без финитног глагола). И с обзиром на претходне стихове: *сам се шећеш пољем без никога / нит што једеш, нити заспат можеш / Крупно нешто учиш у памети*, – логично је сасвим помислити да је песник хтео рећи стално размишљао о Турцима, сањао о њима – другим речима: **сви су ти се снови збили на Турчина**. То је своје схватање задржао у последњем, X-ом коментаријској, мада овде констатује да има и других тумачења, али не налази за потребно чак ни да каже у чему се она састоје, што значи да их је одбацивао. И било је коментатора, разуме се, који су ово Решетарово тумачење прихватили. Између осталих држе га се Т. Ђукић и А. Барац. Више је, међутим, оних што друкчије мисле. Први је Св. Вуловић, пишући у Самоуправи за 1886, поводом Кирстеова превода Горског маџењем S. Ljubiša. U Zadru, 1868, 27. Цитирано према Маројевићевом критичком издању: Петар II Петровић Његош, *Горски Вијенац*, критичко издање, текстологија. Редакција и коментар – Радмило Маројевић, Подгорица 2005, 626.

³ Исп. Радмило Маројевић, наведено дело, 630.

⁴ Михаило Стевановић, *Језичка тумачења у коментарима Његошева Горског вијенца*, Београд 1976, 47-48.

вијенца на немачки језик, облик *збили ти се* схватио као оптатив, модално употребљен радни придев, тј. којим се изражава жеља за оним што значи основни глагол. Али га је, каже Вуловић, поколебао један одличан зналац Његоша из Херцеговине, који му је рекао да ће то значити: све једнако о Турчину мислиш, да је, дакле, овде *збили ти се – с к у п и л и с е* [Св. Вуловић, *Његошев „Горски вијенац” у њемачком преводу* /прештампано из Самоуправе/, Београд 1886, стр. 32-33]. Прво мишљење Вуловићево прихватио је и Љ. Стојановић, тврдећи да *збили (ти се снови на Турчина)* ту није перфект већ партицип [Просветни гласник, 1923, стр. 333]. А од осталих коментатора ово мишљење такође прихватају В. Латковић, Ђ. Радовић и Н. Банашевић, који стих са *збили* формулишу у облику – „Нека се све зло на које мислиш и које сањаш сруши на непријатеља”. Будући да морфолошки нема никакве разлике између облика перфекта (крњег) и начина за жељу, овде ни у акценту, ни у било чему другоме, осим, можда, у интонацији, за коју не можемо знати каква је била у Његоша, па, како више интерпретатора у томе облику пре види оптатив него перфекат, и ми бисмо се с њима сложили када би се тим стихом завршавала Мићуновићева реч. Али с обзиром на то што он додаје – *а ја зебем од много мишљења* (519), за нас то пре говори да и оно *збили* (ти се снови на Турчина) иде у Владичино размишљање и у сну о Турцима и да *збили ти се* значи *з б и л и с у с е*, *сконцентрислисусе* (снови на Турчина), а не: *нека ти се з б и ј у* (на Турчина) – да је то ипак, како је Решетар мислио, временски перфекат, а не жељни начин тога облика, како су мислили многи други, већ од првог коментатора Горског вијенца, С. М. Љубише. Али ми ипак немамо, и уопште се може рећи да нема, поузданих лингвистичких доказа на основу којих би се могло аподиктично тврдити да је песник дотични облик употребио у његовом временском (индикативном), а не у начинском (модалном) значењу. И тешко је, објективно говорећи, било којем од два изнета мишљења дати преимућство над оним другим⁵.

Овде су се поткрале две омашке, једна у вези са Светиславом Вуловићем, а друга у вези с Николом Банашевићем. Наиме, Вуловић не каже да га је онај Херцеговац поколебао у схватању стиха „Збили ти се снови на Турчина”; он недвосмислено остаје при свом опта-

⁵ Михаило Стевановић, *О језику Горског вијенца*, САНУ, Научна књига, Београд, 1990, стр. 80-81).

тивном поимању облика з б л и с е , а само указује на то да му је познато и друкчије тумачење, оно које је чуо од Херцеговца.

Што се тиче Банашевићеве реченице „Нека се све зло на које мислиш и које сањаш **сруши** на непријатеља”, она је наведена према његовом критичком издању Његошева *Горског вијенца*, где штампарском грешком стоји **сруши** уместо **сручи**⁶.

За поређење: Ових омашки нема у позивању Вида Латковића на Вуловића и Банашевића. Када је, наиме, заједно с проф. Радосавом Бошковићем приредио *Горски вијенац* за **Цјелокупна дјела П. П. Његоша** у издању београдске Просвете (1951-1954), Видо Латковић се – уместо свога ранијег, истоврснога коментара – уз стих „Збили ти се снови на Турчина” позвао на Вуловићево и Банашевићево тумачење:

„Твоји зли снови, који те канда муче, Турчину зло наслутили, на њему се сан испунио (збио, догодио” (*Св[етислав] В[уловић]*).

„Али то се не каже само оном ко је рђаво сањао за време спавања, него и оном ко је суморан, ко се бори с неким тешким мислима, које човека муче као и тешки снови. Вук Мићуновић... изражава вољу да се све оно о чему владика размишља и што га мучи **сручи** на непријатеља, на Турчина” (*Н[икола] Б[анашевић]*).⁷

Цитирајући Светислава Вуловића, Видо Латковић с правом оставља тумачење онога Херцеговца као небитно и без утицаја на Вуловићево објашњење стиха „Збили ти се снови на Турчина”.

Наведено тумачење Николе Банашевића цитирано је према његовој ранијем раду *К тумачењу Горскога вијенца*, у којем стоји **сручи**, а не **сруши**⁸. Банашевић ће касније (у свом критичком издању *Горскога вијенца*) ово своје тумачење још једном парафразирати и илустровати – рекао бих – за своје схватање овога стиха неадекватном пословицом: О нечему крупном размишљаш. Нека се све зло на које мислиш и које сањаш сруши [Sic! – Р. Ј.] на непријатеља. Вукова пословица бр. 2884 каже: „**Ко о чему мисли, о оному и сања**”⁹.

⁶ Исп. П. П. Његош, *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић, СКЗ, Београд 1973, 209.

⁷ Цит. према VII издању: Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*. Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. (Целокупна дела П. П. Његоша, књ. III). Просвета – Београд, Обод – Цетиње, 1980, 255.

⁸ Исп. Н. Банашевић, *К тумачењу „Горскога вијенца”*, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, октобар 1925, XCIX, књ. 306, св. 1, 59.

⁹ П. П. Његош, *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. СКЗ, Београд 1973, 209.

Ова пословица, међутим, пре иде у прилог тумачењу које Банашевић одбацује, јер ако и значи да неко и у сну доживљава оно о чему на јави интезивно размишља – то не значи да изражава и човекову жељу (вољу) да се то о чему сања и оствари. За ту врсту сна постоји народна пословица „**Што је баби мило – то јој се и снило**”.

Овде се мора споменути и Милан Решетар, који, како кажу Видо Латковић и Никола Банашевић, „није назначаво чија је тумачења и сугестије прихватао”¹⁰ и „ретко [је] наводио од кога је узео неко своје тумачење”¹¹. Тако је у осам својих издања Његошева *Горског вијенца* тумачио 518. стих речима: „Збили ти се снови на Т., сабили (скупили) су ти се снови на Т., једнако о Т. мислиш”. Речи „једнако о Т[урчину] мислиш” дословно су речи онога Вуловићевога Херцеговца, а и речи „сабили (скупили) су ти се снови на Т[урчина]” није ништа друго до Вуловићева парафраза Еровога тумачења. У свом деветом и десетом издању Његошева *Горског вијенца* (као и у бројним каснијим прештампавањима) Решетар је – остајући при објашњењу „једнако о Турчину мислиш” – ипак додао: други узимљу да то [„збили ти се снови на Турчина” – Р. Ј.] значи: Бог дао да се оно зло о којему сниваш (које предвиђаш) испуни на Турчину¹². Тако је Решетарев коментар 518. стиха *Горског вијенца*, у ствари, обрнути Вуловићев коментар.

Било би излишно наставити с навођењем свих тумача стиха „збили ти се снови на Турчина” кад већ потпун увид у ту проблематику даје Радмило Маројевић. Учинио је то најпре (у мањој мери) у своме *Горском вијенцу*, како је **насловио** своје сабране студије и расправе, чланке и прилоге, критике и осврте, посвећене – како је сам **поднасловио** своју књигу – **изворном читању** Његошевог *Горског вијенца*¹³. Пун увид, пак, Маројевић је дао у свом критичком издању с текстологијом Његошева *Горског вијенца*¹⁴, и то – како сам већ на почетку овога осврта рекао – у правој расправи о досадашњем двојаким тумачењу наведеног стиха.

¹⁰ В. напомену бр. 6, стр. 226.

¹¹ В. напомену бр. 8, стр. XXII.

¹² Исп. Petar Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, Rad, Biblioteka „Reč i misao, Beograd 1965, 113.

¹³ Радмило Маројевић, *Горски вијенац*. Изворно читање. Његошев гласник, књига I, Никшић – Београд 1999, стр. 19; 144; 173-174.

¹⁴ Петар П Петровић Његош, *Горски вијенац*. Критичко издање, текстологија. Редакција и коментар: Радмило Маројевић, Подгорица 2005, 625-636.

Иако полази од тога да је „израз *збили се* (коме) *снови на* (кога), посвједочен у 518. стиху Горског вијенца, тумачен... на два начина”, Радмило Маројевић тумаче тога стиха разврстава у три групе:

„Једни, погрешно, облик *збили се* читају са краткосилазним акцентом на првом слогу и полазе од тога да је то радни глаголски придјев у функцији (крњег) перфекта у значењу '**твоји снови су се сабили, концентрисали на Турке**' [истакао Р. Ј.]. Такво тумачење налазимо у прва два коментара Горског вијенца (1, 2 [Стефан Митров Љубиша, Милан Решетар]), у критици Л. Гојнића (3), у неким коментарисаним издањима спјева из четрдесетих година XX вијека (4-6 [Трифун Ђукић, Антун Барац, Салко Назечић]) и у критици Ј. Вуковића (7). Ово превазиђено тумачење покушао је да рехабилитује М. Стевановић, дајући му предност над другим...”.

„Д р у г и облик *збили се* читају са дугоузлазним акцентом на првом слогу и полазе од тога да је то радни глаголски придјев у функцији опатива у значењу '**нека се твоја страховања збуду (остваре, обистине) на потурицама, о њихову главу**' [истакао Р. Ј.]. И то је тумачење – тачно... С. Вуловић..., Божидар Ковачевић..., Л. Томановић. В. Латковић..., Љ. Стојановић..., Никола Банашевић..., Данило Вушовић..., Ђуза Радовић..., Видо Латковић..., Слободан Томовић”.

„Трећи наводе оба тумачења, дајући предност једном или другом: Светислав Вуловић (1), Љубомир Стојановић (2) и Божидар Ковачевић (4) – тачном, а Милан Решетар (3) – погрешном...”¹⁵.

Маројевић подсећа за које се тумачење сам определио још 1978. године у својој критици монографије Михаила Стевановића *Језичка тумачења у коментарима Његошева Горског вијенца*: „овако смо оцијенили његов [Стевановићев – Р. Ј.] коментар: 'За нас је ипак прихватљивије мишљење других коментатора [С. Вуловића..., В. Латковића..., Н. Банашевића. – Р. Ј.], по коме је овдје радни придјев употребљен као опатив (са значењем: нека се све несреће којих се бојиш сруче на Турке)’”¹⁶... А критикујући текстолошки поступак Александра Младеновића (који се определио за тумачење: „твоји снови су се сабили, збили, концентрисали на Турке”), Маројевић вели: „По том тумачењу радни глаголски придјев *збили се* има функцију (крњег) перфекта и краткосилазни акценат на првом слогу. Ствар-

¹⁵ Радмило Маројевић, н. д., 625-630.

¹⁶ н. д. 633.

но је у наведеном стиху посвједочен радни придјев другога глагола (са дугоузлазним акцентом на првом слогу) и са другом функцијом (оптатива): ‘нека се твоја страховања збуду (остваре, обистине) на потурицама, о њихову главу’. Као могући контекстуални оквир стиха може послужити израз *да Бог да* [д’абогд’а]... Дакле... нису *се снови* владике Данила *збили* ‘сабили се, скупили се, груписали се’ на *Турчину* него се (семантичким) оптативом исказује жеља¹⁷.

У закључку свога осврта на тумаче и тумачење стиха „збили ти се снови на Турчина” Маројевић вели: „Решетарево тумачење, које Стевановић није успио да рехабилитује..., одбацујемо и као алтернативно. То тумачење одбацујемо, прво, из семантичких разлога – не може се природном сматрати конструкција у којој се нечији снови на некога збијају, глагол *збити/збијати* (се) нема такве семантичко-контекстуалне услове употребе. А друго, и из филолошких разлога, морамо га сасвим искључити: ако се за множински облик *снови* може рећи, иако је то неприродно, да су се они збили један до другога, то се не може рећи за сингуларни облик *сан* (ак). А управо је њиме пјесник био отпочео 518. стих: **ЗБІО ТИ СЕ САНАКЪ**, али је те четири ријечи прецртао и у продужетку написао: **ЗБИЛИ ТИ СЕ СНОВИ НА ТУРЧИНА** – (л. 6 об.; и претходни стих се у рукопису завршава повлаком, али је у првом издању она замијењена запетом). Овдје треба подсјетити да је иста ријеч и у истом значењу (у облику јединине мушког рода, као и у рукопису Горског вијенца) употријебљена и у 507. стиху Женидбе Максима Црнојевића: „Зао санак, сестрићу Јоване! / „Бог годии и Бог догодио, / „На тебе се таки санак збио! ...”¹⁸, што је, како је оцијенио В. Латковић, још један доказ да се израз мора оптативно тумачити... Према томе, можемо закључити, прво, да у 518. стиху није посвједочен радни глаголски придјев у функцији (крњег) перфекта *збили се* са краткосилазним акцентом на првом слогу и стих нема значење ‘твоји снови се сабили, концентрисали на Турке’ (Његош, дакле није овдје употријебио дијалекатски акузатив умјесто књижевног локатива), и друго, у наведеном стиху је посвједочен радни глаголски придјев у функцији оптатива *збили се* са дугоузлазним акцентом на првом слогу и стих има значење ‘нека се твоја страховања збуду (остваре, обистине) на потурицама, о њихову главу’ или, да цитирамо нашу формулацију из 1978. године,

¹⁷ н. д. 634-635.

¹⁸ Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме II*, Сабрана дела Вука Караџића, књига 5, Просвета, Београд 1988, 389-390.

„нека се све несреће којих се бојиш и које те у мислима прогањају сруче на Турке”¹⁹.

Формалну двомисленост облика *збили се*, о коју су се спотицали и они тумачи за које се то не би очекивало, Радмило Маројевић је отклонио разјашњавајући је и акценатски и морфолошки. Нисам, пак, сасвим уверен у његово полазиште да облик *збили се* „читају са дугоузлазним акценом на првом слогу” сви они који „полазе од тога да је то радни глаголски придјев у функцији оптатива у значењу ‘нека се твоја страховања **збуду (остваре, обистине** [болд – Р. Ј.] на потурицама’ ...”²⁰. Управо је тек Радмило Маројевић истакао акценат као дистинктивни знак између облика *збйли се* (с краткоузлазним акценом на првом слогу) у значењу *сабили се, концентрисали се* и облика *збйли се* (са дугоузлазним акценом на првом слогу) у значењу *за/десили* (некога), *остварили се, обистинили се* (на некоме). Додао бих: облик *збйли се* у оптативном значењу има, дакле, исти акценат (дугоузлазни) као и облик *бйли* у отпоздраву *Живи бйли!* или у изреци *Живи бйли, на вид (ј)ели!* Уз акценатску интервенцију, Маројевић отклања и погрешну употребу и бркање глаголских облика *збију* и *збуду*.

За оптативно тумачење облика *збили се* у стиху „*збили ти се снови на Турчина*” Колман, Латковић и Маројевић се позивају на стихове из народне песме *Женидба Максима Црнојевића*: „Бог годдио и Бог догодио / на тебе се таки санак **збио!**”. Овде облик *збио* несумњиво значи *десио, догодио, остварио* и тај стих може послужити као аналогија за тумачење прве, прецртане верзије почетка 518. стиха у Његошеву рукопису *Горског вијенца* – **збйо ти се санакъ**, али тек кад се цео стих сагледа у контексту. Но ако је песник имао у виду жељу, зашто је онда једнину **санакъ** заменио множином **сновн** (*збили ти се снови*), кад у извесним случајевима – нарочито у пренесеном значењу – и једнина може бити употребљена у функцији множине, тим пре што обе верзије, и прецртана и дописана, имају исти број слогова?

За разумевање и објашњење стиха „*збили ти се снови на Турчина*” и те како је значајна и интерпункција, на шта је први указао Љуб. Стојановић у својој критици првог Решетаревог издања Његошева *Горског вијенца*. Прихватајући Вуловићево тумачење да

¹⁹ н. д. 635-636.

²⁰ н. д., 628.

се овим стихом „казује жељење, да дакле овај стих значи: Да бог да се твоји снови, твоје црне слутње, на Турчину, а не нама испуниле!”, Љуб. Стојановић додаје: „Према томе ваља изменити и интерпункцију”²¹. И заиста, **и приређивачи и коментатори Горскога вијенца подређују интерпункцију својој интерпретацији** овога сиха. Тако и они за које речи „збили ти се снови” значе „сабили (супили) ти се снови” и они за које те речи значе „да Бог да ти се снови остварили на Турчину” **исправљају интерпункцију** првог издања *Горског вијенца* свако **на свој начин**. Ево неколико потврда:

Милан Решетар:

„... нит’ што једеш, нити заспат можеш.
Крупно нешто учиш у памети,
збили ти се снови на Турчина;
а ја зеbem од много мишљења.”²²

Ристо Драгићевић:

„... нит’ што једеш, нити заспат можеш;
крупно нешто учиш у памети –
збили ти се снови на Турчина,
а ја зеbem од много мишљења.”²³

Александар Младеновић:

„... нит’ што једеш нити заспат можеш;
крупно нешто учиш у памети,
збили ти се снови на Турчина,
а ја зеbem од много мишљења.”²⁴

Друкчију интерпункцију употребљавају приређивачи и коментатори *Горског вијенца* који речи „збили ти се снови...” тумаче као жељу да се такви снови остваре на Турцима, па иза такве жеље стављају узвичник:

²¹ Исп. Радмило Маројевић, н. д., 630.

²² Исп. напомену бр. 11, 25.

²³ Petar Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, priredio Risto J. Dragičević (komentar sastavio dr Milan Rešetar),... Kultura, Beograd 1962, 37.

²⁴ Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић, ЦАНУ, Подгорица 2005, 48-49.

Видо Латковић:

„...нит’ што једеш нити заспат можеш;
 крупно нешто учиш у памети,
 – збили ти се снови на Турчина! –
 а ја зебем од много мишљења.”²⁵

Никола Банашевић:

„...нит’ што једеш нити заспат можеш.
 Крупно нешто учиш у памети,
 – збили ти се снови на Турчина! –
 а ја зебем од много мишљења.”²⁶

Слободан Томовић:

„...Крупно нешто учиш у памети,
 – збили ти се снови на Турчина!
 А ја зебем од много мишљења.”²⁷

Узвичник иза стиха „збили ти се снови на Турлина” први је ставио под „**знак питања**” Јован Вуковић у свом приказу јубиларног, Просветиног издања Цјелокупних дјела П. П. Његоша (Београд 1951-1954). Како је Видо Латковић уместо свога коментара уз овај стих навео тумачења Светислава Вуловића и Николе Банашевића, Вуковић вели да „неће бити добро ни Вуловићево ни Банашевићево тумачење (у основи исто)...; пре ће бити на своме месту тумачење које је Решетар дао још у првом свом издању *Горског вијенца*... **Ја мислим да би за смисао за који се Л[атковић] с Вуловићем и Банашевићем опредељује Његош употребио знак узвика, као што то у сличним случајевима чини**”, каже Јован Вуковић, **упућујући на текст првог издања *Горског вијенца***²⁸.

Ако, дакле, тумачење Светислава Вуловића (и с њим сагласних коментатора) „да овај стих [„збили ти се снови на Турчина”] зна-

²⁵ Исп. напомену бр. 6, 33.

²⁶ Исп. напомену бр. 8, 30.

²⁷ Др Слободан Томовић, *Коментари: Лажни цар Шћепан Мали, Луча микрокозма, Горски вијенац*, Београд – Цетиње 1, 1990, 315.

²⁸ Ј. Вуковић, *Целокупна дела П. П. Његоша*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XXI, свеска 3-4, Београд 1955, (331-347), 333. Исп. Радојица Јовићевић, *Јован Вуковић као Његошолог*, Зборник радова са научног скупа „Живот и дјело академика Јована Вуковића” одржаног у Плужимама 8. и 9. новембра 2003, Подгорица 2004, (39-47), 41.

чи: **да Бог да** [болд и курзив – Р. Ј.] твоји зли снови, који те канда муче, Турчину зло наслутили, т. ј. на њему се сан испунио (збио, догодио)”, онда би Његош – по речима Јована Вуковића – иза тога стиха употребио знак узвика („као што то у сличним случајевима чини”). **Те сличне случајеве**, међутим, **треба погледати не само у првome издању** (како упућује Јован Вуковић), **већ и у сачуваноме делу рукописа Горског вијенца**, где се види аутентична Његошева интерпункција. Наводим овде неколико „сличних случајева” управо према рукопису *Горскога вијенца*:

„И да Богда трагъ намъ се затро, кадъ подъ овомъ живѣли марамомъ!”	304-305;
„Приђе си имъ с коџа утекао, (Турцыма) Да Богда им скапа’ на ченгеле!”	543-544;
„Куго людска, да те Богъ убиe! ”	49;
„Грдный дане, да те Богъ убиe, Кои си ме дао на свиету!”	84-85;
„ Богъ васъ клео, погани изроди!”	73;
„ Помоз’ Божe яднiемъ Србима!”	79;
„Истурчи се плахи и лакоми, млiеко ихъ Србско разгубало! ”	260-261;
„ Нека буде борба непрестана! нека буде што бити неможе! некъ адъ прождре, покоси сатана!	658-660

После ових илустрација с узвичником у рукопису *Горског вијенца* тешко је поверовати да би Његош изоставио знак узвика иза стиха „збили ти се снови на Турчина” да је имао у виду значење: „да Бѡг да̄ (да̄бѡгд̄а) се то што те и у сновима мучи остварило на Турчину”, „нека би то бiло, нека би се то збiло, нека би се то десило Турчину”. Уместо узвичника на крају стиха „збили ти се снови на Турчина” – и у рукопису и у првome издању *Горског вијенца* стоји цртица или повлака (–). Ту цртицу неки приређивачи Његошева свева су изостављали, стављајући уместо ње узвичник; неки су стављали знак узвика задржавајући и цртицу (! –); једни су уместо ње стављали запету (.), други тачку и запету (;); једни су стављали цртицу испред, а иза стиха узвичник; други су стављали цртицу испред, али и иза стиха (после узвичника) и тако даље – све према сопственоме поимању стиха „збили ти се снови на Турчина”. Но из тога се види

и колико су приређивачи и коментатори *Горског вијенца* придавали значај интерпункцији да би решили питање значења стиха „збили ти се снови на Турчина”.

Као што је већ речено, Радмило Маројевић се и пре свога критичког издања Његошева *Горског вијенца* (још од 1978. године) бавио тумачењем стиха „збили ти се снови на Турчина”, наравно, и питањем интерпункције и то два пута. Најпре, у полемици са Александром Младеновићем – наводећи у целини Мићуновићево обраћање владици Данилу, Маројевић предлаже да „као могући контекстуални оквир стиха може послужити израз *да Бог да* [д’абогд’а]”, а у исто време посвећује пажњу и интерпункцији:

Не држи нас овако, владико,
но отршај оволико људства!
Свако гледа што ће чут од тебе,
а ти си се нешто замрсио:
нит’ што збориш нити нас отршаш,
у образ си као земља дош’а,
сам се шеташ пољем без никога [б’езник’ога],
нит’ што једеш нити заспат можеш,
крупно нешто учиш у памети [упам’ети],
– збили ти се [зб’илитисе] снови на Турчина! –
а ја зебем од много [о’дмног’о] мишљења.

(*Мић* 509-519)²⁹

И овде је, дакле, стих „збили ти се снови на Турчина” са узвичником стављен између цртица. Касније, у свом критичком издању Његошева *Горског вијенца*, поводом Вуковићевога упућивања на употребу знака узвика „у сличним случајевима” у првome издању *Горског вијенца*, Маројевић не говори о том интерпункцијском знаку, већ о цртици, односно повлаци: „Интерпункција првог издања, са повлаком на крају англизираног стиха, а нарочито рукопис, у коме је повлака и на крају претходног стиха..., нимало не говори у прилог тумачења за које се Вуковић опредељује”³⁰. У цитираном Мићуновићевом казивању Маројевић је сада – у својем критичком изда-

²⁹ Исп. Радмило Маројевић, *Горски вијенац*, Изворно читање. Његошев гласник, књига I, Никшић – Београд 1999, 19.

³⁰ Исп. Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*. Критичко издање, текстологија. Редакција и коментар: Радмило Маројевић, Подгорица 2005, 627-628.

њу Његошева *Горског вијенца* – унеколико изменио интерпункцију, у складу са својим тумачењем стиха заснованом на синтаксичком аспекту читавог контекста: „...519. стих Горског вијенца се синтаксички надовезује, налазећи се у опозицији према њему, на 517. стих (са којим чини независносложену супротну реченицу): *крупно нешто учиш у памéти, а ја зебем од много мишљења*. А стих 518, несумњиво са оптативним значењем, представља уметнуту реченицу, коју ми стављамо у заграду: (*збили ти се снови на Турчина!*). У рукопису Горског вијенца стих се налазио између двије повлаке”, каже Маројевић³¹.

Но да би се имао непосредан увид у сва указивања и позивања на интерпункцијске и сличне подударности и разлике, наводим овде Мићуновићево обраћање владици Данилу, најпре према Маројевићевом критичком издању, затим према Његошеву рукопису и према првом издању *Горског вијенца* (уз нумерисање свакога стиха):

Маројевићево критичко издање *Горског вијенца*

Не држи нас [недржинас] овако владико	509
но отршај [нò òтршāј] оволико људства.	510
Свако гледа што ће [штòће] чут од тебе,	511
а ти си се нешто замрсио –	512
нит што збориш нити нас отршаш [òтршāш],	513
у образ си као земља доша,	514
сам се шеташ пољем без никога [бèзникōга],	515
нит што једеш нити заспат можеш –	516
крупно [крупно] нешто учиш у памети [упамéти]	517
(збили ти се [збйлитисе] снови на Турчина!),	518
а ја зебем од много мишљења. ³²	519

Рукопис *Горског вијенца*

<i>Не држи не овако владько!</i>	509
<i>но отршай оволико людства, _____</i>	510
<i>Свако гледа, што ће чут' одь тебе –</i>	511
<i>а ты си се нешто замрсио,</i>	512
<i>нит' што зборишь, нити насъ отршашь,</i>	513
<i>у образъ си као земля доша –</i>	514

³¹ Радмило Маројевић, н. д., 627.

³² н. д. 67-68.

<i>самъ се шеташъ полѣмъ безъ никога,,</i>	515
<i>нит' што едеишъ, нити заспат' можеишъ</i>	516
<i>крупно нешто учишъ у памети –</i>	517
<i>збили ти се снови на Турчина –</i>	518
<i>а я зебемъ одъ много мишлѣня. –³³</i>	519

Прво издање Горског вијенца

Не држи насъ овако владыко!	509
Но отршай оволико людства,	510
Свако гледа, што ће чут' одъ тебе,	511
А ты си се нешто замрсио,	512
Нит' што зборишъ, нити насъ отршашъ,	513
У образъ си као земля доша' –	514
Самъ се шеташъ полѣмъ безъ никога,,	515
Нит' што едешъ, нити заспат' можешъ,	516
Крупно нешто учишъ у памети,	517
Збили ти се снови на Турчина –	518
А я зебемъ одъ много мишлѣня. – ³⁴	519

Неколико узгредних напомена уз поједине стихове, наведене из рукописне и из прве штампане верзије *Горског вијенца*:

У 509. стиху употребљен је дијалекатски енклитички облик (*не*) акузатива личне заменице *ми*: *нас* – **Не држи не...** уместо **Не држи нас...**

Иза 510. стиха налази се запета, а иза ње је повучена једна линија од 2,5 сантиметра.

Иза 511. стиха је цртица (повлака), очигледно у функцији запете. У првом, штампаном издању – као што се види – уместо цртице стављена је запета.

Иза 514. стиха такође је цртица у функцији запете, како је остављено и у првом издању.

У 515. стиху – „Самъ се шеташъ полѣмъ безъ никога” речи „**полѣмъ безъ**” натписане су уместо прецртаних речи „**не зовешъ**”. Стих је, дакле, првобитно гласио: „Сам се шеташъ[,] **не зовешъ никога**”.

³³ Исп. Петар Петровић Његош, *Виенацъ Горскій*, фототипска репродукција сачуваног дела рукописа [од 1. до 1528. стиха], Љубљана 1931, 12.

³⁴ Исп. *Виенацъ Горскій*, историческо событіе при свршетку XVII вѣка. Сочиненіе П. П. Н. владыке црногоскога. У Бечу, 1847, 20.

Иза стихова 516. и 517. опет је цртица уместо запете. У штампаном издању иза оба та стиха цртица је замењена запетом.

И иза 518. стиха је цртица, која је задржана и у штампаном издању. Већ је речено да је почетак овога стиха – „збили ти се снови...” – првобитно био започет речима „збио ти се санакъ”, што је прецртано, па дописано – „збили ти се снови”.

У рукопису се види да је 519. стих најпре гласио „я се боимъ одъ много мишлѣня”, затим је испред личне заменице **я** дописан везник **а**, чиме је реченица добила супротно значење у односу на претходне стихове, али је тим везником повећан број слогова. Зато су прецртане речи „се боимъ”, а изнад њих је надписано „зебемъ”. Тако стих у коначној верзији гласи: „а я зебемъ одъ много мишлѣня. –”. На крају, иза стиха – као што се види – налази се цртица, али не у функцији запете, већ иза тачке, на крају казивања Вука Мићуновића. Такав знак (цртица, повлака) често се налази и у Његошеву рукопису и у првоме издању *Горског вијенца* на крају казивања појединих личности пева.

Иако је – како каже Никола Банашевић – познато да Његош није поклањао много пажње интерпункцији³⁵, то се, како се овде већ видело, не може односити на употребу узвичника у његовим „оптативним исказима”, а, у крајњој линији, ни на употребу цртице (повлаке) – бар у овде анализираном Мићуновићевом обраћању владици Данилу. Управо на та два интерпункцијска знака позивају се – како се, такође, већ видело – двојица његошолога која супротно гледају на значење стиха „збили ти се снови на Турчина”. Јован Вуковић се позива на изостављање знака узвика иза тога стиха да би доказао да је Његош употребио облик „збили се” у временском (индикативном) значењу. Радмило Маројевић, пак, сматра да – уз акценатске, морфолошке и синтаксичке разлоге – и „интерпункција првог издања [*Горског вијенца*], с повлаком на крају анализираног стиха, а нарочито рукопис, у коме је повлака и на крају претходног стиха” [117.] иде у прилог оптативном, а не индикативном поимању речи „збили ти се снови на Турчина”.

Кад се, међутим, пажљиво размотри интерпункција на крају цитираних стихова (509-519) у рукопису и у првом издању *Горског вијенца*, онда се мора **посумњати** у Маројевићеву тврдњу и да је „стих

³⁵ Исп. П. П. Његош, *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић, СКЗ, Београд 1973, стр. XV.

518, **несумњиво** са оптативним значењем” и да, како каже „представља уметнуту реченицу”, и у оправданост стављања у заграду те уметнуте реченице („коју ми стављамо у заграду”), а да се **без сумње** мора одбацити његова констатација како се „у рукопису Горског вијенца стих [518. – Р. Ј.]... налазио између двије повлаке”, јер се повлака налазила **у реду иза претходног** (517) стиха, **а не у реду испред** (518) стиха „збили ти се снови на Турчина”.

Узвичник је употребљен и у рукопису и у првом издању само на крају првог стиха у коме се Мићуновић обраћа владици Данилу: „*Не држи не /насъ/ овако владыко!*” (стих 509). Тачка је употребљена и у рукопису и у првом издању само на крају последњег (519.) стиха: „а я зебемъ одъ много мышлѣня.” На крају осталих стихова налази се или запета или цртица: у рукопису четири пута запета, пет пута цртица, а у првом издању цртица је задржана само иза 514. и 518. стиха, док је иза осталих стихова замењена запетом. На основу увида у сачувани део рукописа *Горског вијенца* може се рећи да Његош у функцији запете употребљава и запету и цртицу, што добрим делом одражава и прво издање спева. Тако цртица (повлака) иза 517. стиха у рукопису („*крупно нешто учишъ у памети –*”) нема нимало друкчију функцију од запете иза истог стиха у првом издању *Горског вијенца*, тим пре што следећи, 518. стих у рукопису почиње малим словом: „*збили ти се снови на Турчина*” (у штампаном издању *Горског вијенца* сви стихови почињу великим словом).

Евидентно је да међу коментаторима *Горског вијенца* има знатно више оних који стих „збили ти се снови на Турчина” тумаче као оптатив, као Мићуновићево изражавање жеље **да се** „страховања владике Данила **збуду** (остваре, обистине) на потурицама...” (С. Вуловић, Љуб. Стојановић, Л. Томановић, Н. Банашевић, В. Латковић, Д. Вушовић, Б. Ковачевић, Ђ. Радовић, С. Томовић). Треба, међутим, истаћи да **потпуније и адекватније лингвистичко образлагање** – акценатско, морфолошко, синтаксичко – то тумачење добија **тек у радовима Радмила Маројевића**. Но ма колико Маројевић беспризивно одбацивао оно супротно, **временско тумачење облика „збйли се”**, ма колико га (дис)квалификовао речима „погрешно”, „нетачно”, „превазиђено” – тиме тумачење за које се залаже и које образлаже није добило на убедљивости нити се може рећи како је на то питање једном завазда стављена тачка.

Стих „збили ти се снови на Турчина” – по мом мишљењу – ни формално ни по значењу не одудара од контекста у ком се налази.

Тај стих представља једну у низу Мићуновићевих констатација о тешкој забринутости и душевном неспокоју владике Данила, кога – по његову признању – „црне растезају мисли” и „прса [му] кипе од ужаса”. У време кад се од њега очекује одлучна акција, владика ништа не предузима. Зато га Вук Мићуновић и кори:

„Свако гледа што ће чут од тебе, (511)

а ти си се нешто замрсио”, (512)

иза чега описује стање владике Данила:

„нит што збориш нити нас отршаш, (513)

у образ си као земља дошâ, (514)

сам се шеташ пољем без никога, (515)

нит’ што једеш нити заспат’ можеш, (516)

крупно нешто учиш у памети, (517)

збили ти се снови на Турчина –” (518)

да би према таквом стању владике Данила изразио свој однос:

„а ја зебем од много мишљења.” (519)

Стих „збили ти се снови на Турчина”, по мом мишљењу, не треба схватити као некакво Мићуновићево – да се грубо изразим – „оптативно искакање” из његовога прекора упућеног владици Данилу, јер после тога не би ишле речи „а ја зебем од много мишљења”.

То добро увиђа Радмило Маројевић, због чега стих „збили ти се снови на Турчина” квалификује као уметнуту реченицу и ставља у заграду.

Речима „збили ти се снови на Турчина”, дакле, изражава се врхунац суморног стања владике Данила, а не жеља Вука Мићуновића да се владичини снови остваре на потурицама. Да је тај стих имао такво, оптативно значење, Његош – како сам већ показао да је чинио у сличним случајевима у *Горском вијенцу* – не би пропустио прилику да на крају стави знак узвика.

Radojica JOVIĆEVIĆ

„ZBILI TI SE SNOVI NA TURČINA”
P. P. Njegoš, *Gorski vijenac*, 518.

Summary

The paper is dealing with the twofold interpretation of the 518th verse in Njegoš's *Gorski vijenac*: temporal (indicative) and modal (optative). In his analysis of the context, as well of the interpunction in Njegoš's manuscript and in the first edition of the poem, author is proving that the verbal form *zbili se* in this verse has the temporal (indicative), and not the modal (optative) meaning.